

Az első évtized és néhány következménye*

Tények, emlékek, gondolatok
a megyei könyvtárak kezdeti időszakáról

2001. szeptember 7-én, amikor a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtárnak otthont adó Wenckheim-grófi palota újjávarázsolásának befejezését és ezzel együtt az új részekkel teljessé vált, megnagyobbodott könyvtár építkezésének sikerét ünnepeltük, a záróköv elhelyezésének zárótételeként adott fogadás töltöttkáposztájáért sorban állván, az illatforrás irányába előttem oldalazó fiatalember váratlanul megkérdezte: „És a kolléga honnan jött?” – Hirtelen végiggondolva akkor és ott bizonytalan küldetésemet, a legitimációs magyarázkodás helyett csak annyit tudtam mondani: „A magyar könyvtárügy múltjából”.

A maiak közül természetesen csak kevésnek mond valamit az elmúlt, néhány évvel több mint fél évszázad, amelyből éppen négy évtized egy túlhaladott, számukra érthetetlen és mindenestül sötétnek ítélt korszakra esett. Nekem viszont ez az időszak éppenséggel az élet java részét tette ki. Ezért nem tudok róla „szabályos” könyvtártörténetben gondolkodni és megnyilatkozni. Ami ugyanis az egykorú források, régi iratok alapján dolgozó, „valódi” könyvtártörténész számára mély értelmű lábjegyzetekkel megtámasogatott, végleges ítéletek diadalmas összessége, az számomra, a történet résztvevője, epizodistája számára a megélt események hol éles, hol homályos emléksorozata: a hivatásosok által felsorolt források erdejét pedig a legtöbbször tarvágásokkal szeszélyesen irtott, szegényes, maradék ritkásoknak látom; a hivatkozások mögött mindenkor emberi arcok tűnnek elébem a maguk hitellességével, emberi és szakmai kvalitásaival vagy éppen esendőségeikkel, hiteltelenségeikkel.

Ezért engedjék meg, hogy a magam történetét-történeteit mondjam el a megyei könyvtárak kialakulásáról – részben az akkori szemlélettel, részben a mai szemmel. Arra a kérdésre pedig, hogy miként viseltük el a kor nyomasztó légkörét, gyakran retteneteit, vérlázító igazságtalanságait, és hogyan tudtuk-tudjuk feloldani az ellentmondást, ti. azt, hogy a megyei könyvtárak és a járási (járási-városi, járási-nagyközségi) könyvtárak születésének éve, 1952 egybeesik a magyar történelem egyik legszomorúbb évével, egyebek között a padlások állami lesöpprésének esztendejével, a válaszom a következő: a fiatalságunk elhitette velünk, hogy a rossz korban is lehet jót művelni, jó dolgokat tenni, maradandó intézményeket létrehozni, s a könyvtárak ilyeneknek tünnek. És ott voltak a kis együttesek, közösségek, ott volt a barátok mikrovilága, olyan kis körök, amelyekben őszintén lehetett megnyilatkoz-

* Elhangzott a győri Kisfaludy Károly Megyei Könyvtárban, az intézmény létrehozásának 50. évfordulóját ünneplő szakmai napon, 2002. október 15-én.

ni, szólni. Bevallom, soha nem féltém attól, hogy közöttünk besúgók lehetnek. Általában: az ifjúság lebíráhatatlan életszeretete állt szemben az elnyomással. Legtöbbször az életöröm volt felül, de sokszor, hetekre félelem telepedett ránk, mérgezte mindennapjainkat. Képzeljék el például, milyen volt, milyen lehetett 1952 októberében a Somogy megyei népkönyvtárosok értekezletén ezeket az ingyen dolgozó embereket még több munkára lelkesíteni, miközben a hátam mögött, az utca túlfelelén, a városparancsnokság előtt tehergépkocsik dübörögtek, hogy sebtében felvehessék a civilbe öltöztetett kiskatonákat, akiknek az volt a feladatuk, hogy a Kaposvárról kitelepítendő családok holmiját felpakolják az autókra. Ilyenkor mindenki hetekig félelemben, szorongásban élt – azok is, akik nem voltak-lehettek érintettek. Gondolom, a más vidéki városokban, például Győrben dolgozó akkori könyvtárosok, Mezei Györgyék is hasonló élményeket őriznek magukban az akkori napokról. időkből...

Am kanyarodjunk vissza 1952 májusára. Akkor jelent meg a könyvtárügyről szóló minisztertanácsi határozat, az első magas rendű jogszabály a magyar könyvtárügy történetében. Ez teremtette meg – egyebek között – az egész országra kiterjedő, *egységes közművelődési könyvtári rendszert, a megyei és a járási könyvtárak hálózatát*, e könyvtárakra bízván a falusi könyvtárak gondozását is. A megyeszékhelyeken már mindenütt működött a falusi könyvtárakat ellátó-gondozó, 1949 áprilisa óta szervezett ún. *körzeti könyvtár* (sőt 16 járási székhelyen is volt ilyen), ezeket a központilag, államilag létesített, szilárdabb szervezetű, mindenütt 3 státussal rendelkező intézményeket kellett egyesíteni a megyeszékhelyeken volt (ha volt) és a járási székhelyeken volt (többnyire nem volt) városi, illetve falusi könyvtárakkal. A városi könyvtárakról azért szólok enyhe malíciával, mert ezeknek jobbára csak kellett volna lenniük. Emlékezetem szerint pár éve éppen itt, a százéves jubileumukat ünneplő emlékülésen hallhatták *Bényei Miklós* tanár úrtól, hogy 1940-ben az egész országban csak 8 városi könyvtár működött (vonjuk le közülük a győrit és a sopronit: marad 6). Ezek elterjedése, újak létesítése – ezt már én mondom – 1948 után is nagyon esetlegesen történt: megyeszékhelyek léteztek alig-alig vegetáló városi könyvtárakkal, a kisebb városok könyvtári helyzete pedig többnyire lesújtó volt.

Győr-Sopron megye az átszervezés legszerencsésebbjei közé tartozott. Itt ugyanis Sopronban az évtizedek óta működő – és még mindig viszonylag jól működő – városi könyvtár „kebelezhetette be” a körzeti könyvtárat, Győrről pedig a *Bay Ferenc* vezette városi, valamint a *Mezei György* által irányított körzeti könyvtár egyesített létszámát még az 1950. január 8-án megnyitott műszaki fiókkönyvtár másfél státusa is tetézte. E műszaki fiókkönyvtárakról annyit, hogy a győrin kívül még öt helyen: Miskolcon, Tatabányán, Békéscsabán, Szegeden és Sztálinvárosban is működtek ilyenek. Ezeket a Központi Technológiai Könyvtár (az – 1952-es MT-határozat óta – Országos Műszaki Könyvtár, majd Országos Műszaki Könyvtár és Dokumentációs Központ, később OMIKK, jelenleg: Budapesti Műszaki Egyetem–OMIKK, BME–OMIKK elődintézménye) létesítette. Apjuk *Szekerés Pál*, ötletadó nagyapjuk *Káplány Géza* volt. Mindkettő – egymást követve – az említett műszaki könyvtár élén állt, és mindkettő nevét érdemes volna megjegyezniük a mai közkönyvtárosoknak is. E fiókok egy- vagy másfél személyes könyvtárak voltak, a Technológiai Könyvtár fedezte költségeiket, végezte gyarapításukat. 1951-ben beolvadtak a városi könyvtárakba, amelyekkel együtt a megyei könyvtárak részei lettek az egyesí-

téskor – az új együttes hasznára, hiszen a legtöbb helyen jól képzett könyvtáros volt a kezelőjük. Így került a Győri Megyei Könyvtárba *Nyitrai József* is, akinek e műszaki részlegről szóló írását érdemes elolvasni a *Könyvtáros* 1979. márciusi számában.

Mivel a Győri Városi Könyvtárban a vezetőn kívül még legalább két személy dolgozott és bizonyára egy hivatalsegéd is, a Győr-Sopron Megyei Könyvtár létszáma az induláskor nyolc körül lehetett. Ez az országban a legjobbak közé tartozott, hasonló helyzet csak Baranyában (lásd: Pécs), Hajdú-Bihar megyében (lásd: Debrecen) és Borsod-Abaúj-Zemplén megyében (lásd: Miskolc) volt. Csongrádban viszont fura módon alakultak a dolgok, mert a közigazgatási rendezés során nem Szeged lett a megyeszékhely (állítólag a mindenható *Rákosi Mátyás* haragudott börtönének, a Csillag-börtönnek a városára), ezért a megyeszékhellyé tett Hódmezővásárhelyen kellett létrehozni a megyei könyvtárt egy városi könyvtárra építve, igen sanyarú indulási feltételek közepette. A Szegedi Körzeti Könyvtár pedig járási könyvtárrá alakult át, és független maradt a Városi Somogyi Könyvtártól. A kisebb megyeszékhelyeken az új intézmény létszáma az induláskor négy-öt volt, ez a kisközséges megyékben a hálózatgondozás gyors romlásához vezetett a körzeti könyvtári időkhöz képest.

A létszámviszonyok javítására tett erőfeszítések már a nyár folyamán eredményt hoztak, és a *Könyvbarátok* (a *Könyvtáros*, ill. a *3K* elődfolyóiratának) 1952. augusztusi száma közölhette – idézem: – a *vidéki könyvtárhálózat létszámnormáját*. E szerint a megyei könyvtár létszáma

1 vezető, továbbá

az olvasók számától és a kötetforgalomtól függően kölcsönzőkönyvtárosok, pl. 5000 feletti olvasószám és 8–10 ezer kötetes forgalom esetén:

2,5 személy (2 főhivatású+1 négyórás);

1–3 módszertani feladatokat ellátó könyvtáros a járási könyvtárak száma alapján; a saját járás gondozása esetében pedig a könyvtárak számától függően:

1–3 inspektor (ezt a kifejezést akkor és ott használták először és utoljára);

1 könyvtáros önálló gyermekosztály esetén;

1 olvasótermi könyvtáros (külön olvasóterem esetében); továbbá

1 hivatalsegéd, végül: *1 takarító* – szintén a forgalomtól függően.

Győr-Sopron – akkori 6 járását és 174 községét tekintve – közepes megye volt, így *a norma alapján* is legfeljebb 9 és 1/2 könyvtárosra (plusz 1-1 hivatalsegéd, illetve takarító) nőhetett a megyei könyvtárban dolgozók száma. Hasonlítsuk össze ezt a jelenlegi létszámmal, hozzáadva a városi könyvtár munkatársainak számát is, és az összevetés jól minősíti a máig történt fejlődést! Mindezt pedig vessük össze a korábbi állapottal, azzal tudniillik, hogy e normákat megelőzően az országban városi könyvtárak működtek-tengődtek főhivatású könyvtáros nélkül!

A könyvtárügyi vezetőknek és az Országos Létszámbizottság emberének a tárgyalásain magam is jelen voltam. *Varga* elvtárrsal szemben a Népművelési Minisztérium könyvtárosztályának vezetője, *Barabási Rezső* elvtárs és *Sallai István*, a Népkönyvtári Központ vezetője, főnököm ült, én pedig mint közöttük az egyetlen, némi gyakorló könyvtárosi múlttal bíró személy, Sancho Panzaként a hétköznapot képviseltem, pislogásokkal jelezvén *Sallai Istvánnak*, hogy melyik alkukínálatba mehetünk bele, mert a létszámbiztos nem vette észre a szám mögötti,

nekünk kedvező „tartalékot”. Az alkudozás rendkívül keményen folyt. Varga elvtárs szívósan ellenállt jevaslatainknak, miközben mindennek hosszasan utánaszámolt. Egyszer csak Barabási elvtárs előrántott belső zsebéből egy logarlécet, s egy-két gyakorlott mozdulattal elvégezvén a szükséges húzást-vonást, pillanatok alatt kivágta a hiteles számot, végeredményt. A hatás varázslatos volt: nemcsak bennem, a matematikai antitalentumban, aki a nagydarab Barabásiban jobbára csupán a folyton-folyvást meghökkentető ötletekkel előrúkkoló óriáscescemőt látta, javította az addigi véleményt, hanem Varga elvtársat is láthatólag lebirta ez a váratlan számolási mutatvány. A tárgyalás hangulata megváltozott, az eredmény – egy elfogadható kompromisszum – viszonylag gyorsan megszületett.

Említettem Sallai Istvánt és a *Népkönyvtári Központot*. Ez a központ a Népművelési Minisztérium háttérintézményeként 1949 novembere óta szervezte a körzeti könyvtárakat, és végezte ellátásukat, miután a feladatot a Népművelési Minisztérium politikai alapon elragadta a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumhoz tartozó Országos Könyvtári Központtól. 1952 májusában, a minisztertanácsi határozat megszületése után a Népkönyvtári Központ kapta a megyei és a járási könyvtárak megszervezésének feladatát is. Ide kerültem én 1952. március 1-jén a Bajai Városi Könyvtárból, ahol is személyemen kívül egy négy polgári iskolai osztályt végzett kedves kölcsönző-könyvtáros hölgyet és egy, a *b-* és *d-* betűt többnyire összetévesztő, nyugdíjas korban alkalmazott hivatalsegédet volt alkalmam irányítani egy és negyed éven keresztül. Mivel az MT-határozat már korábban, 1952 elején elkészült, és csak a megjelenését kellett kivárni, a megyei és a járási könyvtárak szervezését közvetlenül a Népkönyvtári Központba érkezésem után azonnal megkezdtük. Sőt, bő egy hét múlva az első megyei könyvtár, a békéscsabai soron kívüli megnyitására is sor került, nem várván meg a minisztertanácsi határozat megjelenését sem. A csabai szervezésben mi nem vettünk részt, azt a Népművelési Minisztérium könyvtári osztálya közvetlenül intézte. Ez úgy történt, hogy hatalmas jelentőségű, óriási eseményre készült az ország: a haza atyja, bölcs vezérünk és tanítónk, *Rákosi Máttyás elvtárs 60. születésnapjára*, s e jeles napra mindenki, aki mozogni tudott, valamennyi vállalat, üzem és szervezet, amely létezett, kiállította nyalka verbunkját: a magyar írók prózáltak, a költők költöttek, a forgácsoló 500 százalékkal többet forgácsolt, a kőműves legalább ennyivel magasabb falat rakott, az iskola többszöröse emelte a kitűnő félévi osztályzatok számát, a vasút 115 százalékra teljesítette vonatindítási tervét... (Te, Gyula! Hogy van ez – kérdezte síró hangján Sallai István – most már minden vonat 15 perccel előbb fog elindulni?) Szóval, a könyvtárügynek is ki kellett rúkkolnia valamilyen extrával. Jól hangzott: megelőzve egy rendelkezést, megnyitunk egy megyei könyvtárat. *Kardos Ferenc*, a Népművelési Minisztérium könyvtári osztályának helyettes vezetője – a pár éve elhunyt filmrendező Kardos-fivérek apja –, ismervén a békéscsabai körzeti könyvtár kedvező működési körülményeit, megkérdezte *Lipták Pált*, a könyvtár dinamikus vezetőjét, nem vállalná-e soron kívül a megyei könyvtárrá átszervezést, pénzt is kap hozzá, többet mint amennyire később számíthatna. Lipták Pál villámgyorsan szorzott, osztott, kivont, s beleegyezett. A Körös-parti egykori polgárház viszonylag tágas helyiségeiben már ott volt a körzeti könyvtár állományán kívül a Technológiai Könyvtár fiókkönyvtára is, de maga a körzeti könyvtár kis állománnyal dolgozott, mert a csekély számú kézikönyvtári anyagon és a megnyitandó, új könyvtáraknak tartalékolt könyveken kívül – jó elosztó könyvtárként –

minden, Pestről érkezett könyvszállítmányt a leltárba vétel után azonnal továbbított az ún. alapkönyvtárakba, másként: népkönyvtárakba, értsd: falusi letéti könyvtárakba. Maradt helye tehát a városi könyvtár állományának elhelyezésére, csupán az átszállítást kellett megoldania az utca másik sarkán levő múzeum épületéből. Ez sikeresen lebonyolódván, a jeles napon semmi akadályja nem volt az ünnepélyes megnyitásnak, annak kellő hírverésével együtt. Sőt, az első, kísérletinek tekinthető könyvtárnyitást Békésben egy másik is követte: a következő nagy ünnepen, április 4-én a Gyomai Járási Könyvtárt is – típusában az elsőként – megnyitotta Lipták Pál, a minisztertanácsi határozatot másfél hónappal megelőzve.

Az általunk – a Népkönyvtári Központ által – szervezett könyvtárak közül az elsők megnyitására csak hónapokkal később nyílt lehetőség: 1952. augusztus 17-én a *kaposvári*, a *szombathelyi* és a *tatabányai* megyei könyvtárt avattuk fel; ezeket 19-én a *székesfehérvári* követte; 20-án, az alkotmány és az új kenyér (szigorúan *nem* Szent István, István király) ünnepén *Pécs*, *Salgótarján* és *Szekszárd* következett; utánuk *Veszprém* jött szeptember 10-én, majd elhelyezési és építkezési gondok miatt egyre nagyobb kihagyásokkal a többi. Október 12-én *Zalaegerszeg*, 26-án *Kecskemét* és *Miskolc*, november 7-én pedig *Szolnok*. (Közbevetőleg: november 1-jén Sopronban járási könyvtár nyílt, itt a városi könyvtár viszonylag kedvező adottságai tették lehetővé a gyorsabb egyesítést a körzeti könyvtárral.) Novemberben még egy megyei könyvtárt avattunk, a *nyíregyházi* – 22-én –, így öt könyvtár felavatása az utolsó hónapra, annak is a végére maradt. December 21-ét, *Sztálin elvtárs 73. születésnapját Debrecen*, *Győr* és *Hódmezővásárhely* ünnepelte megyei könyvtár avatásával úgy, hogy például Vásárhelyen kinevezett vezető sem volt. Végül a sort *Eger* zárta 30-án, valamint *Budapest* (Pest megye) a városközpontban, a Martinelli téren Szilveszter napján felavatott 120 négyzetméteres könyvtárral. Az év végéig 45 járási könyvtárt is átadtunk rendeltetésének, s akkor még nagyon úgy látszott, hogy sikerül teljesíteni az MT-határozat azon pontját is, amely szerint 1954 végére minden járási székhelyen működnie kell a járás központi könyvtárának.

E felsorolt könyvtárszervezések intézményi–emberi hátteréről a következőket mondanám el: A mai fiatal-fiatalabb könyvtáros képzeljen el egy intézményt – központot – úgy hívták: Népkönyvtári Központ, amely a mai Könyvtári Intézet és a Könyvtárellátó KHT feladatait végzi, természetesen jóval szűkebb profillal, például dokumentációs tevékenység, gyarapítási tanácsadás és a szakkönyvtári szolgálat nélkül, hiszen létszáma mindössze húsz fő körül mozgott. Ennek ellenére végezte a körzeti könyvtárakba szánt teljes könyvállomány beszerzését, könyvtári kötéssel és szereléssel történő ellátásának megszervezését és a 34-35 körzeti könyvtárba szétküldését úgy, hogy a raktári jelzettel és ETO szerinti szakjelzetekkel, raktári lappal, letéti lappal és könyvkártyával ellátott könyvek céduláit maga állította elő adrémagépén. Intézte a körzeti könyvtárak pénzügyeit, építési-felújítási kereteket kezelt, központilag szervezte a könyv- és könyvtárpropagandát, fedezte a könyvtári előadások, könyvankétek költségeit, valamint a népkönyvtárosok számára szervezett tanfolyamok kiadásait. Mindezt a József nádor tér 10. sz. ház tömbjének első emeletén, egy ilyen munkára alkalmatlan, két épületrészt áthidaló, üvegalitkaszerű nyaktag sokablakos helyiségegyüttesében, ahol csupán néhány szobában, egymás hegyén-hátán, állandó lármában, mindenki zavarásával folyt a munka, s tette a dolgát néhány gyakorlott és jóval több gyakorlatlan, de a feladatoktól sarkallva-kényszerítve a maga erejét naponta felülmúlóan teljesítő ember.

A megyei és a járási könyvtárak szervezését – az országot 6-6 és 7 megyére osztva – hárman végeztük: a csoport vezetője *Gaschler Rezső* volt, 27 éves, eredetileg fogtechnikus, ekkor már a pesti pedagógiai főiskola könyvtár szakának kitűnően tanuló levelező hallgatója, mellesleg párttagként *Sallai István* helyettese (két év óta az óbudai temető lakója). Ő az ország középső, a Dunántúl északi megyéiért volt felelős. A 23 éves *Annus Olga*, a későbbi *Sipter Gézáné* szekszárdi könyvtáros Borsodért és az alföldi megyékért felelt. Az egykori falusi könyvtáros, majd a Szikszói Körzeti Könyvtár utazó könyvtárosa akkor már szintén a főiskolán tanult, s igen jól teljesített. (Elhunyt 1992-ben Szekszárdon.) Nekem a déli végek jutottak – Csongrád kivételével –, tehát Békés, Bács-Kiskun, Tolna, Baranya, Somogy, Zala, nyugaton pedig Vas. Hétfőn hajnalban elindultunk, és pénteken estig vonaton, ritkábban az akkoriban igen gyér autóbuszjáratokon utazva, és a megyei könyvtárak 125 köbcentis Csepel motorkerékpárjainak szellős-rázós hátsó ülésén lovagolva jártuk az országot. Tárgyaltunk a népművelési osztályvezetőkkel, tanácselnök-helyettesekkel – a kisebb helyeken a tanácselnökökkel is –, s ha szerencsénk volt, a pártbizottságokon is szóba álltak velünk. Voltunk a Közelbizeknél, a Közületeket Elhelyező Bizottságoknál, megnéztük a megyei és a járási könyvtárak számára felajánlott épületeket, helyiségeket, rajzoltuk szorgalmasan a számításba jövő helyek alaprajzát, bejelöltük az áttörendő falakat, és megszüntetésre ítéltünk néhány ajtót, bejelöltük a szinte mindenütt hiányzó WC-k helyét. Tárgyaltunk létszámokról, a vezetésre kiszemelt „káderekről”, szelíden-diplomatikusan megpróbáltuk elhárítani egy-egy tanácselnök-feleség vagy érdemekben megrokkant, ám egyébként igen kiváló leendő könyvtárosnak jellemzett pártaktivista „nagyon szeret olvasni az elvtárs” ajánlással történt kandidálását, s türelmesen elmagyaráztuk a titkároknak, hogy a könyvtár meg a könyvesbolt, könyvkereskedés valami egészen más. Ígértünk, ami kellett, amit lehetett és szabad volt: néhány asztalt, széket, fogast, egy-egy iratszekrényt, írógépasztalt, könyvállványt és kályhát, a jobbknak új *Zetka* – ahogy *Gaschler Rudi* mondta: *Cetka* – motorkerékpárt, valamint a jónevű, volt fehérvári főépítész, *Schmidl Ferenc* által frissen tervezett és a dombóvári KTSZ-nél már készülő karcsú kölcsönzőpultot, folyóiratállványt, barnára pácolva és enyhén felfényezve.

És amikor szombaton a Népkönyvtári Központ zajában megírtuk az útijelentést, s tárgyaltunk egyszál, de nagy hatalmú gazdasági ügyintézőnkkel, *Rakovszky István*nal az ígéretek teljesítéséről, elégedetten dőltünk hátra egy percre pihenni: nem serénykedtünk hiába a héten! Azután hétfőn ismét megtörtént a kirajzás, a történések ismétlődtek, majd szombaton készült az új beszámoló. Közben azonban érkeztek a posták, telefonok, hogy semmi nem úgy alakul, ahogy terveztük: itt nincs könyvtáros, ott mégsincs helyiség, amott a kiszemelt épület helyett egy lelakott, patkányjárta-egérráfga tsz-raktárt vagy dohánypajtát ajánlanak. A dolog kezdődött előlről...

A könyvtárak végül is felálltak. Némelyikük még szépnek is volt mondható, például a miskolci és a debreceni. (Kár, hogy ez utóbbi azóta, ötven éve így maradt.) Mellesleg: Győrben jártam az azóta felrobbantott Kioszk épületében működött könyvtárban, és 1976. január 2-án itt voltam ennek a – Baross út 4. sz. alatti – könyvtárépületnek az avatásán. Az akkoriban felavatott Nyíregyházi Megyei Könyvtárral összehasonlítva talán érthető, hogy az itt látottak dohogást váltottak ki belőlem, amit hiába próbáltak csillapítani azzal, hogy ebből az épületből belátható időn belül

a városi könyvtár központja lesz, a megyei könyvtár új épületet kap majd. Úgy legyen, ámen! – mondtam –, remélem, még megérem.

Folytatva a történetet: Az 1952-es MT határozat a megyei és a járási könyvtárak szakmai segítésére (is) létrehozta 1952. augusztus 1-jével az Országos Széchényi Könyvtár *módszertani osztályát* (a mai Könyvtári Intézet elődjét). Ennek vezetője főnököm, Sallai István lett, aki a Népkönyvtári Központból egyedülként magával vitt a másként *módszertani kabinetnek* is nevezett intézetébe. Ott a megyei és a járási könyvtáraknak nem a szervezésével, hanem olyan dolgokkal kellett foglalkoznunk, mint a kezelési eljárások, a feldolgozó munka, az olvasószolgálati módszerek, a könyvtárpropaganda, a tudományos tevékenység, például az ún. tájanyag (helytörténeti–helyismereti) állomány gyűjtése, feltárása. Az általam elhagyott Népkönyvtári Központ szervező csoportja pedig létszámban megerősödött, és mivel Gaschler Rezső a megnagyobbított NKK-nak is vezetőhelyettese lett, posztját *Rózsa György*, a Magyar Tudományos Akadémia későbbi főigazgatója vette át. 1952 szeptemberétől kezdve nélkülem folytatódott a megyei könyvtárak szervezése, amely – mint említettem – az év végén be is fejeződött.

Aztán jött az 1953-as év és benne Sztálin halála március 5-én, utána pedig a vészjósló bizonytalanság, várakozás, amely pár hónappal később *Nagy Imre* miniszterelnökké történt kinevezésével sok tekintetben feloldódott. A mi területünkön azonban a korszakváltás kedvezőtlen következményekkel is járt. Kiderült ugyanis, hogy az előző évek rossz gazdaságpolitikája, az erőltetett, helytelen irányú iparfejlesztés és az erőszakos termelészövetkezet-fejlesztés az országot tönkretette. Az emiatt bevezetett megszorítások, a költségvetési takarékoskodás, intézmények megszüntetése – mint mindig – most is a kulturális területet érintette elsősorban. Megszűnt a Népkönyvtári Központ, a könyvtárosgimnázium, az öthónapos könyvtárosiskola, sőt a kiválóan, gyakorlatiasan működő főiskolai könyvtárosképzés is a budapesti Apáczai Csere János Pedagógiai Főiskola felszámolásával.

A járási könyvtárak megszerzésének befejezése 1954 helyett az évtized végéig elhúzódott; a megyei és a járási könyvtárak könyvbeszerzési összegei 1957-ig véstesen lecsökkentek, a falusi könyvtárak letéti ellátását szolgáló pénzügyi keretet a legtöbb központi könyvtár megszüntette, hogy magához vonhassa. (Emlékezetem szerint a győri kivétel volt.) Az önálló falusi könyvtárosi státusokat a megyei könyvtárak többnyire felszámolták, hogy velük saját létszámukat növelhessék, a könyvtárakban az elrendelt minimumvizsga ellenére is nagy arányban maradtak iskolázatlan, műveletlen, politikai okokból vagy mintegy kulturális elfekvőbe odahelyezett „káderek”. Az igazi bajok helyett a Népművelési Minisztérium könyvtári *főosztálya* – lám ilyen is volt akkoriban, egyszer s utoljára a magyar könyvtárügy történetében – kínjában olyan álcesekevésekkel próbálta a kormányzati döntéshozók figyelmét és a lakosság érdeklődését magára vonni, mint az 1954–1955-ös *felszabadulási munkaverseny* vagy a *József Attila ifjúsági jelvénytulajdonos olvasómozgalom*.

Az igazsághoz tartozik azonban az is, hogy a megyei könyvtárak munkájának tartalmassá válása, belső megerősödése szintén ezekre az évekre esik: a legjobbak ekkor kezdték megtalálni és komolyan venni szerepüket a területük szellemi és közéletében. Belátták, hogy csak akkor számíthatnak a két közgyűjteményhez, a múzeumhoz és a levéltárhoz hasonló megbecsülésre és tekintélyre, ha maguk is közgyűjteményi műhelyként viselkednek, és a testvérintézmények teljesítményeit

elérő színvonalú produktumokkal állnak elő. Igazi presztízst először a helytörténeti–helyismereti tevékenység művelése, majd az első megyei sajtóbibliográfiák megjelenése teremtett számukra: a somogyi 1957 augusztusában hagyta el a nyomdát, a veszprémi 1958 elején, majd Tatabánya következett a sorban. (Sajnos, Győr a legvégén, négy évtizedes késéssel – ugye megértik, miért idegesített engem és másokat is ez az elmaradás!) A megyei könyvtárakban helyenként megindult kutatómunka első eredményei az évkönyvekben kaptak nyilvánosságot, részeredményeinek pedig jó kísérleti eszközei, fórumai lettek az országszerte megjelenő könyvtári híradók, közöttük a járásiak is. Az első megyei könyvtári évkönyvet szintén Kaposvár adta ki 1958 júliusában, ezt 1962 augusztusáig a veszprémi és a Komárom megyei évkönyv követte.

1958. január másodikán megnyílt a *Lipták Pál* által szabadpolcossá alakított Békéscsabai Megyei Könyvtár, rövidesen a Bicskei Járási Könyvtár vezetője, *Katona Tamás* (ugye ismerős a neve?) követte a példát, a megyei könyvtárak közül pedig másodikként a győrit tette szabadpolcossá *Mezei György*. A szabadpolcos könyvtár a maga otthonosságával, lakásszerűségével korábban elérhetetlen, nagy tömegeket kezdett a könyvtárak olvasótáborába vonzani, kifelé, a külföld felé pedig olyasfajta nyitottságot jelzett, amely előbb-utóbb európai partnerré tehetette és tette is a magyar könyvtárügyet. Sallai István 1968-as nagy sikerének, a *public library modell*, elfogadás győztes elfogadtatásának gyökerei ezekből a tíz évvel előbbi eseményekből sarjadtak.

A korszak mérlegét megvonva végül nem hallgathatok az 1952-ben kialakított rendszer problematikus vonásairól és ezek következményeiről sem. A megyei és a járási könyvtárak hamar jelentkező gyengéi tulajdonképpen eleve kódolva voltak annak következtében, hogy létesítésük és működésük bizonyos alapfeltételei nem teljesültek, vagy egyáltalán: hiányoztak már születésük pillanatában, illetve organizmusukban hibás gének is akadtak.

A körzeti könyvtárakat *Sebestyén Géza* azért tervezte mindenképpen önálló, csak könyvellátást – és kölcsönzést nem – végző könyvtáraknak, mert a csekély erővel rendelkező falusi és egyéb (pl. üzemi) közösségeken kívánt segíteni. (Példái közvetve a kistelepüléseket, farmokat ellátó amerikai könyvtárak, közvetlenül pedig a Carnegie-alapítvány segítségével létrehozott angol megyei, „county” könyvtárak voltak.) Jól tudta azt, hogy ha az országos központból táplált, szilárd bázisú és szervezettű körzeti könyvtárakat a meglévő, kis hatékonysággal működő városi könyvtárakra építi, ezeket a majdnem ingyenes vagy ingyenes használatú és a körzeti könyvtárakkal esetleg „feltuningolt” intézményeket meg fogja rohanni és szinte kifosztja majd a kiéhezett városi, helyi olvasóközönség, ennek következtében pedig a falvak, ellátatlan kistelepülések számára sem könyv, sem figyelem nem fog jutni-maradni. (Ne feledjük: rádió kevés, újság csak egyféle volt ezeken a helyeken, televízió pedig nem létezett abban az időben.) Az tehát, hogy a megyei és járási könyvtárakká olvasztott körzeti könyvtárak volt területén újból magukra maradtak a települések, természetesen követtek az egyesítésből. Másként csak akkor történhetett volna, ha az eleve „könyves autóbuszokra” (bibliobuszokra) és „utazó könyvtárosokra” tervezett rendszerből 1949-ben nem a lényeg, az autó marad ki, s hiányát csupán a nagy semmivel, majd 1951-ben a 125-ös Csepellekkel, 1959-ben pedig Moszkvics-furgonokkal („művelődési autók”) próbálják pótolni.

A körzeti könyvtárt mint típust és a körzeti könyvtári rendszert a Szovjetunióban nem ismerték, nem alkalmazták, ezért ez minden akkori megnyilatkozás – kényszer szülte magyar megnyilatkozás – ellenére sem hozható kapcsolatba a szovjet könyvtári rendszerrel, annak követésével. A körzeti könyvtári rendszer megszüntetése minden bizonnyal éppen annak a következménye volt, hogy a több járásra kiterjedő szisztéma nem igazodott a közigazgatási felépítéshez, a tanácsrendszer megyei–járás–községi tagolódásához. A szovjet példát követő magyar gyakorlat mereven ragaszkodott az *egy város–egy könyvtár* fenntartó elvhez. és a megyei, illetve a járási tanácsot jelölve ki egyetlen fenntartónak, megfosztotta meglévő, működő könyvtárától a megyeszékhelyek, a járási székhelyek (lásd Sopron, Nagykanizsa, Pápa, Baja, Kiskunhalas stb.) városi tanácsát. Ennek következményét, a városok érdektelenné válását előre lehetett látni. 1951 őszén, az első megyei és járási könyvtári rendszerterv véleményezésekor a miskolci *Szönyi László* támogatásával – bajai könyvtárosként – még szóvátehettem a Népművelési Minisztériumban mindezt. *Kardos Ferenc* a tervezet második változatába bele is foglaltatta azt a lehetőséget, hogy a városi könyvtárak is vállalhassanak megyei vagy járási könyvtári szerepet a területre kiterjesztett hálózatgondozási feladat- és hatáskörrel. A szovjet típusú gondolkodásmód azonban nem tűrte meg az *is-is* megoldásokat, és a végső, az MT-határozatban testet öltő koncepció kizárólagos fenntartói jogosultságot, illetve kötelezettségeket ruházott-rótt a megyei és a járási tanácsokra, megfosztván a városokat a saját könyvtár fenntartásának jogától. Ráadásul a mindig éber pénzügyminisztérium azonnal lecsapott erre a szerkezeti változásra, és az 1953. évi költségvetésben a városi előirányzatok, megnyitható hitelek felsorolásakor megjelent a tiltás a *könyvtár* fejezetnél, a következő szöveggel: „Ezen a címen költség nem irányozható elő.” – Sajnos, ugyanez történt a falvak, községek költségvetésében is. A következmény: ha a városok és a községek akarták volna, akkor sem segíthették volna anyagiakkal a területükön működő, 75–80 százalékban az ő lakosságukat szolgáló könyvtárakat. Az csak kicsi tapasztalás lett a nagy sebben, hogy 1955-ben jogszabály született az ún. *községfejlesztési alapról*, s ettől kezdve a kultúrát szerető tanácsok ily módon támogathatták kisebb összegekkel a nem általuk fenntartott helyi könyvtárakat.

Az igazi megoldás az lett volna, ha az Elnöki Tanács 1956. évi törvényerejű rendelete, majd az 1976-os hasonló rangú könyvtárügyi jogszabály kimondja a *helyi és a területi könyvtári szolgáltatások egyaránt kötelező nyújtását, és közös finanszírozásukat* meghatározott kulcs alapján előírja mind a helyi, mind a területi érdekű fenntartó számára.

Nem volna teljes a kép, ha nem szólnék az *egy fenntartó–két terület* ellentmondás feloldására tett kísérletekről, illetve a kiskönyvtárak máig ható gondjainak megoldására-csökkenésére irányuló próbálkozásokról:

1960-tól jogszabály tette lehetővé a *városok* számára, hogy költségvetésükben a *könyvtári címen* kiadásokat tervezhessenek – így jöttek létre a megyei jogú városokban a gyorsan fejlődő, *önálló városi könyvtári hálózatok*. Győrben például 1961-ben alakult meg a külön hálózat; Sopronban pedig egymás mellett külön városi és járási könyvtár működött. Az országban nemcsak Miskolc, Debrecen és Pécs városi hálózata önállósodott, hanem külön hálózat alakult például Kaposváron, Zalaegerszegen, Veszprémben, Nyíregyházán, Salgótarjánban is. Erre mondta jó emlékezetű Sallai István atyánk, hogy: „Sok kis tőgyből fejjük az államot”.

Amikor a járáások végleg megszűntek, 1984-ben újból csak a *falvak* jártak roszszul: a városi tanácsok nagy része csupán kelleetlenül vállalta a falusi könyvtárügy gondozását, a rendszerváltáskor pedig nagy részük megszüntette könyvtárának hálózati tevékenységét. A megyei önkormányzatok egy része a megyei könyvtár hálózati-módszertani részlegét is felszámolta.

Az 1952 óta mindig vesztes kiskönyvtárak, a falusi lakosság könyvellátásának megoldására, illetve megjavítására több kísérlet is történt. Emlékezzünk csak a kis kölcsönzőhelyek *tanácsi kezelésbe adására* 1958-tól kezdve, az intézményesítés, ahogy akkor mondták: „tanácsosítás” első, nagynak vélt eredményeire, majd megrekedésére a fenntartók finansziális erőtlensége következtében, s hadd emlékeztessenek az ún. *kiskörzeti könyvtárak* létrehozási kísérleteire 1963-tól, valamint *Szente Ferenc* nagy ötletére, a *klubkönyvtárak* létesítésére a hatvanas évek közepén, majd a gondolat kisajátítására, „lenyúlására”, amelynek következtében ezek „művelődési otthon jellegű intézményekké” váltak, és többnyire haszontalanul nyeltek a közpénzt. Továbbá hadd szóljak az egész világon sikeres mozgókönyvtári, bibliobuszos szolgálat első hazai eredményeire, majd összeomlására az átalakított, öreg autóbuszok „lerohadása” (lásd Tatabánya, Győr, Kaposvár) és a rendszer kidolgozatlansága következtében.

Érdemes megjegyezni, hogy életképebbnek és máig létezőnek, működésképesnek bizonyult *Szente Ferenc* másik ideája: az 1976-ban Devecserben indított *ellátórendszeri* szisztéma a maga döccenései ellenére is. De ha már ilyen szépen összejtünk itt, hadd intézzek egy nagy fohászt nagytekintélyű és -pénzű, jelen levő barátunkhoz:

A Nemzeti Kulturális Alapprogram megteheti, hogy maradéktalanul megvalósítson vagy segítsen egy várhatóan sikeres bibliobuszos ellátási rendszert. Hirdessen hát pályázatot a kisközséges megyék körében, és legalább két helyen finanszírozza a mozgókönyvtárak rendszerszerű működtetését, mégpedig – ahogy mondani szokták – a teljes vertikumban. Ha Szlovéniában sikerült, nálunk nem sikerülhet?

Végül még egy szóznoki kérdés. Hogyan történhetett meg, hogy a könyvtárosok által felfedezett, kezdetben „telekunyhónak” nevezett információs helyek, pontok a jó kezdet után többnyire nem a kistelepülések könyvtáraiban létesülnek, ezeket föl-erősítve, hanem önálló szervezetben, *teleház* néven a párhuzamos intézmények számát szaporítják? Nem lehetséges, hogy ebben az újabb lenyúlásban az is szerepet játszik, hogy a könyvtárosok – tisztelet a kivételnek – újabban maguk sem olvasnak, nem ismerik a szakirodalom, a szakfolyóiratok által bemutatott újdonságokat, követhető példákat, s ezáltal a saját fejlesztési esélyeiket is nagyban korlátozzák?!

Befejezésül – e szomorú hangos gondolatsor után, az emlékezésben ismét visszalépve 50 évet – hadd zárjam nemcsak az „és mégis, mégis fáradozni kell” zengzetes passzusával, hanem az öröm kimondásával is. Mert ha valaki nekem 1952. október 15-én, három nappal a bajai járási és a zalaegerszegi megyei könyvtár avatása után és két hónappal a győri megyei könyvtár átadása előtt azt mondja, hogy 2002-ben ezen a napon Győrben régi könyvtáros barátaim társaságában csaknem száz győri megyei és városi főhivatású könyvtárossal és a Győr-Moson-Sopron megyei városi könyvtárosok további népes csapatával állhatok szemben, az akkori jövőlátásom alapján egyszerűen kinevetem.

Az itt együtt ünneplőknek mindebből talán kitűnt, hogy az elmúlt 50 könyvtári évre – annak a kezdeteire is – nemzedékem tagjaival együtt büszke vagyok. És remélem, hogy a mai 27 éves Győr-Moson-Sopron megyei könyvtárosok 2052. október 15-én – amikor a most következő öt évtizedet maguk mögé gyűrve, a megyei könyvtárak alapításának 100. évfordulóját ünnepelik majd, ugyanilyen büszkék lesznek saját megtett útjukra, teljesítményeikre. Bízom benne, hogy ez már valóban az új megyei könyvtárban történik, még ha annak falai nem téglából, hanem valamiféle plazmából lesznek is!

Gerő Gyula

Ötven éve nyilvános az Országgyűlési Könyvtár

Sokak számára ismert, hogy az Országgyűlési Könyvtár elődje, a Képviselőházi Könyvtár az 1860-as évtized végén zárt jellegű szakkönyvtárként jött létre, és csak a képviselők használhatták. E tényt már az alapítást dokumentáló 1868-as házszabályok 215. paragrafusa egyértelműen kifejezte: „a ház. *tagjainak használatára, könyvtárt állít*” (kiemelés: J. K.). E kitételől kezdve a könyvtár tényleges nyilvános közkönyvtári funkciójának kialakulásáig (1952) és e fontos kulturális közintézmény nyilvánosságának az Országgyűlés szervezeti keretébe történő visszatérése (1991) utáni fenntartásáig hosszú út vezetett. Alábbiakban röviden ennek az útnak említésre méltó szakaszait tekintjük át, és röviden a jelenlegi helyzetet is jellemezzük.

Érdekes, hogy alig egy-két éves működését követően, már 1872 tavaszán felmerült a Képviselőházi Könyvtár nyilvánossá tételének gondolata. A könyvtár irányító képviselőházi bizottság, illetve annak híres tudós-elnöke, *Horváth Mihály* (aki mint jeles történétíró és kultúrpolitikus akadémikusként, a Magyar Történelmi Társulat és a Kisfaludy Társaság elnökeként is tevékenykedett, s egy időben miniszter is volt) a Háznak bemutatott jelentésében ezt írta: „könyvtárunk az eddigi beszerzések alapján máris igen becses gyűjteményévé vált a szakmunkáknak”, ezért „nagyobb közönség szükségeit és igényeit is kielégítheti: a legközelebb egybeülendő országgyűlésnek feladata leendő gondoskodni az iránt, hogy a könyvtár szélesb körökre nézve is lehetővé tétessék, azaz nyilvános könyvtárrá változtatassák”. A következő országgyűlési ciklusban ugyan ez nem valósult meg, sőt a javaslatot hosszú időre elfelejtették, ennek ellenére a könyvtár zárt rendszerének falán egyre szaporodó és mélyülő repedések jelentek meg, amelyek – ha jóval később is – de éreztették hatásukat, és végül a könyvtár használatának fokozatosan bővülő kiterjesztéséhez vezettek.

Az első említésre méltó esemény a kölcsönzés bevezetése (addig csak helyben lehetett a honatyáknak olvasni) 1873-ban, amelynek során ellenőrizhetetlenné és ezért lényegtelenné vált, hogy az országgyűlési képviselő magának viszi-e a könyveket vagy másnak (családnak, rokonságnak, ismerősöknek).